

UJĘCIE WIKTYMOLOGICZNE PRZEMOCY WOBEC OSÓB STARSZYCH

VICTIMOLOGICAL APPROACH TO VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY

Recenzja: Jolanta Maćkowicz, *Osoby starsze jako ofiary przemocy domowej. Ujęcie wiktymologiczne*. Wyd. 2. poprawione. Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2017, s. 358¹.

Joanna Wnęk-Gozdek

*Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie**

Badaczom rzeczywistości społecznej nierzadko przychodzi opisywać zjawiska, wokół których istnieje, wspierana przez uwarunkowania kulturowe, zmowa milczenia. W tej sytuacji muszą oni wykazać się niezwykłą przenikliwością a zarazem delikatnością w dociekaniu prawdy. Jednym z takich trudnych eksploracyjnie tematów jest przemoc, zwłaszcza ta występująca w środowisku rodzinnym. Jolanta Maćkowicz od lat zajmuje się problematyką przemocy w różnych środowiskach. Jej najnowsza książka poświęcona została przemocy domowej wobec osób starszych. Jak wynika z rozlicznych statystyk, zjawisko to ma charakter globalny i występuje we wszystkich częściach świata, bez względu na poziom rozwoju cywilizacyjnego. Nie zmienia to jednak faktu, że nadal pozostaje w niewielkim stopniu rozpoznawane. Przemoc wobec seniorów uwarunkowana jest licznymi heterogenicznymi czynnikami, nierzadko trudnymi do wyeliminowania z powodu zależności występujących w systemach rodzinnych, np. materialnych czy emocjonalnych. Autorka w rekomendowanej pracy podjęła się próby opisanie dramatu seniorów, którzy na co dzień doświadczają krzywdy od najbliższych osób: współmałżonków, dzieci czy ich partnerów życiowych. Te indywidualne doświadczenia zostały zaprezentowane na tle policyjnych statystyk zgromadzonych za pomocą Niebieskich Kart.

To dogłębne studium zostało podzielone na kilka obszarów tematycznych. We wstępie Maćkowicz odniosła się do najważniejszych dokumentów międzynarodowych stojących na straży praw człowieka oraz mających na celu wyeliminowanie wszelkich form dyskryminacji i pogwałcenia godności osób starszych. Niestety pomimo tych deklaracji i podejmowanych inicjatyw nadal w wielu środowiskach dochodzi do różnorodnych aktów przemocowych wobec najstarszego pokolenia i wciąż żywe pozostają stereotypy na temat przemocy wewnątrzrodzinnej.

¹ zob. <http://www.impulsoficyna.com.pl/wyszukaj/osoby-starsze-jako-ofiary-przemocy-domowej,1742.html>

* jwnekgozdek@up.krakow.pl

Pierwsza część – teoretyczna – zawiera dwa rozdziały. Autorka zaprosiła czytelnika do zapoznania się z wybranymi zagadnieniami związanymi z procesem starzenia się w wymiarze historycznym, indywidualnym i społecznym. Odniosła się do kwestii postrzegania starości w różnych kręgach kulturowych oraz funkcjonujących w literaturze psychospołecznych teorii starzenia się. Rozważania te zwieńczyła prezentacją stanowisk wybranych pedagogów społecznych oraz najważniejszych zadań pedagogiki starości. Szczególne miejsce w rozważaniach zajęła tematyka związana z pozycją i znaczeniem seniora w środowisku rodzinnym oraz relacjami międzypokoleniowymi. Obniżenie sprawności psychofizycznej związane ze starzeniem się organizmu powoduje diametralne zmiany w życiu i prowadzi do wzrostu zależności od pozostałych członków rodziny. To naturalne odwrócenie ról może wywoływać u starszych osób różnego rodzaju stany emocjonalne, nierzadko „trudne do zniesienia” przez najbliższych. Rodzina, z założenia, winna stanowić przestrzeń, w której człowiek zaspokaja wszystkie fundamentalne potrzeby i uczy się budować relacje międzyludzkie, w tym międzypokoleniowe. Niestety, w wyniku przemian cywilizacyjnych środowisko to w wielu przypadkach nie realizuje zakładanych funkcji, a zdarza się (i to nierzadko), że wręcz je wypacza. Jak zauważyła J. Maćkiewicz, sytuacja ta najczęściej dotyczy najmłodszego i najstarszego pokolenia. Co gorsze, wiele patologicznych postaw i zachowań, w tym noszących znamiona przemocowych, jest przekazywanych w wyniku transmisji kulturowej kolejnym pokoleniom i odtwarzanych w schemacie błędnego koła „ofiara–sprawca”. W rozdziale zostały poruszone także kwestie wychowawczej roli seniorów oraz zaprezentowane przykłady działań na rzecz solidarności pokoleń podejmowanych w wybranych krajach Europy. Rozważania na temat starości zwieńczyła refleksja dotycząca potrzeb osób starszych.

Drugi rozdział teoretyczny poświęcony został zjawisku przemocy, jego genezie, manifestacjom oraz roli, jaką odgrywa w relacjach międzyludzkich. Tłem dla rozważań autorka uczyniła analizę wyników badań nad przemocą wobec osób starszych prowadzonych w Polsce oraz w wybranych krajach, reprezentujących różne kręgi kulturowe. Tym samym starała się pokazać skalę występowania tego zjawiska, a także wyakcentować wszelkie formy przemocy, od tych zagrażających zdrowiu i życiu seniora, po te najsubtelniejsze, trudne do uchwycenia przez obserwatora.

Wprawdzie istnieje wiele teorii wyjaśniających przyczyny stosowania przemocy wewnątrzrodzinnej wobec seniorów, jednak przeważająca część z nich tłumaczy to zjawisko poprzez analogię do przemocy wobec dzieci. Maćkiewicz w swoich rozważaniach odwołała się do rozbudowanego modelu teoretycznego autorstwa Kerry Burnight i Laury Mosquedy. W przystępny i przejrzysty sposób zaprezentowała poszczególne teorie tworzące ten model i wyjaśniła wszelkie zależności. Zrozumienie mechanizmów powstawania zachowań przemocowych jest warunkiem koniecznym do opracowywania i przeprowadzania adekwatnych działań zarówno profilaktycznych, jak i interwencyjnych. W rozdziale tym zgromadzone zostały także informacje na temat czynników ryzyka, mogących sprzyjać stosowaniu przemocy wobec seniorów, występujących tak po stronie sprawców, jak i ofiar. W odniesieniu do tych ostatnich opisane zostały takie zjawiska i mechanizmy jak: pranie mózgu, syndrom wyuczonej bezradności, syndrom sztokholmski, zespół stresu pourazowego, proces wiktymizacji czy mechanizm psychologicznej pułapki. Rozdział domyka charakterystyka procedury Niebieskiej Karty, która – póki co – stanowi podstawowy element działań interwencyjnych w polskim systemie przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Druga część książki, empiryczna, zawiera badania o charakterze ilościowym i jakościowym. Sztuką jest opisywanie przemocy w taki sposób, aby zachować wymagany od naukowca obiektywizm, ale równocześnie zaangażować emocjonalnie czytelnika, tak, aby zechciał on zabrać głos lub podjąć działania na rzecz osób doświadczających krzywdy. J. Maćkiewicz opanowała ten warsztat doskonale. Punktem wyjścia do poszukiwań badawczych stała się analiza treści zawartych w Niebieskich Kartach, założonych przez policję na terenie miasta Krakowa i powiatu krakowskiego. Jak zauważa autorka, „zjawisko ukryte pod liczbą pozwala uchwycić jego skalę”. Zgromadzona wiedza

została uzupełniona i pogłębiona informacjami uzyskanymi w bezpośrednich wywiadach narracyjnych z wybranymi seniorami–ofiarami przemocy. Aktorka świadomie zmieniła kolejność omawiania wyników badań po to, by wyakcentować informacje uzyskane w studium przypadku. Zabieg ten miał na celu uwrażliwienie czytelnika na prezentowaną problematykę oraz przygotowanie go do analizy materiału ilościowego, tak, aby był on postrzegany przez pryzmat personalny a nie liczbowy.

Analiza mechanizmów rozwijania się cierpienia oraz jego oddziaływania na tożsamość ofiary, dokonana została przy wykorzystaniu kategorii trajektorii stworzonej przez Fritza Schützego. Pozwoliło to na ukazanie cierpienia ofiar przemocy jako swoistego „fenomenu”, który ma wpływ na bieg życia człowieka, jego relacje z innymi oraz samym sobą. Maćkowicz przedstawiła studia przypadków siedmiu seniorów reprezentujących różnorodne środowiska i doświadczających różnych form przemocy domowej. Sposób, w jaki opracowała materiał jakościowy, kładąc szczególny nacisk na uchwycenie procesu mozolnej walki ofiary przemocy o przywrócenie własnej godności i stabilizacji emocjonalnej, pozwala czytelnikowi spotkać się z ofiarą „twarzą w twarz”. Takie, na wskroś personalistyczne, podejście charakteryzuje całą twórczość naukową autorki.

Lektura zestawień materiału zebranego w badaniach ilościowych pozwala uzyskać odpowiedź na pytania dotyczące takich kwestii jak: skala zjawiska przemocy wobec osób 60+, rodzaje i formy zachowań przemocowych, korelacje zachodzące pomiędzy cechami społeczno-demograficznymi ofiar i sprawców a wchodzeniem w relacje nacechowane przemocą. Rozdział ten ukazuje dualną perspektywę – dane uzyskane w badaniach ilościowych zostały wsparte i pogłębione informacjami uzyskanymi z badań jakościowych. Dodatkowo, na podstawie analiz danych policyjnych autorka podjęła próbę opracowania statystycznego profilu ofiary i sprawcy przemocy oraz typu łączących ich relacji rodzinnych. Uzyskana wiedza z pewnością pomoże osobom pracującym z osobami starszymi wychwycić jednostki zagrożone przemocą, a także dotrzeć do nich z działaniami o charakterze profilaktycznym. W aneksie umieszczona została broszura informacyjna *Europejskie ramy odniesienia dotyczące zapobiegania zaniedbywaniu i przemocy wobec osób starszych. Kontekst, dobre praktyki i zalecenia*, która jest rezultatem międzynarodowego projektu EUROPEAN. Stanowi ona niejako uzupełnienie treści zawartych w książce.

Prezentowana publikacja nie należy do łatwych lektur. Wymaga od czytelnika gotowości do zmierzenia się z bolesną rzeczywistością, która jest, jak się okazuje, udziałem pokaźnej grupy seniorów. Zamierzeniem autorki książki było przyczynienie się do „pełniejszego zrozumienia procesualności przemocy w tym najważniejszym dla człowieka środowisku, jakim jest rodzina, oszacowanie skali zjawiska, jak również podniesienie świadomości społecznej, prowadzącej bezpośrednio do usprawnienia systemu pomocy osobom starszym”. Zadania te z pewnością zostały zrealizowane, ale, jak wiadomo, ilu czytelników, tyle odbiorów treści. Każdy znajdzie w tej pozycji jakieś cenne informacje, bowiem wszyscy na co dzień stykamy się z osobami starszymi, czy to w środowisku rodzinnym, lokalnym, czy to na polu zawodowym. Po książkę warto sięgnąć, aby móc samemu kiedyś w przyszłości uniknąć błędów i zminimalizować prawdopodobieństwo zaistnienia przemocy. Stanowi ona bowiem znaczący głos w procesie wychowania do starości. Powinni do niej zajrzeć także seniorzy, chociaż doświadczenie to może być dla nich trudne i bolesne. Należy mieć nadzieję, że zebrane w niej informacje pozwolą im uniknąć różnego rodzaju nadużyć ze strony najbliższych. Być może dzięki niej zmobilizują się do przerwania dramatu, którego w skryciu doświadczają.

Patologiczne zachowania mogą być zwalczane na różne sposoby. Jednym z nich jest nagłaśnianie oraz publiczne napiętnowanie. Jak wynika z różnych raportów, wiedza na temat przemocy wobec seniorów nadal jest niedostateczna. Książka Maćkowicz może stanowić swoistej formy kampanię społeczną na rzecz eliminowania przemocy wobec najstarszych obywateli. Powinno się ją zatem rozpowszechniać w jak najszerszych kręgach, tak, aby mogła służyć w biernej i czynnej walce z przemocą.